

Journal of Comparative Literature
Faculty of Literature and Humanities
Shahid Bahonar University of Kerman
Year 12, No. 23, Winter 2021

**An Analytical and Comparative Study of Literary Return in
Iran and the European Neoclassicism School***

Aram Rahimian ¹, Ghodratullah Taheri²

1. Introduction

There are different opinions about the time in which the idea of Iranian Literary Return movement has emerged. Safaei states that "this great literary movement" raised before the time of Qajar, that is, the time of Karim Khan Zand, and he believes that it aroused in Isfahan Literary Association. (See: Safaei, n.d., p. 2). Some, such as Shamisa and Arianpour, consider it to be initiated at the end of the Afshari period. While others, such as Shams Langroudi and Zarrinkoob, mention that the emergence of the idea of return originates in the Safavid period. Some researchers and scholars refer to it by different expressions, such as the school of return (Langroudi, 1996, p. 76), Resurrection or Literary Return (Bahar, 2009, p. 311), Literary Renaissance (Ripka, 2016, p. 551), the New Movement (Rezazadeh Shafaq, 1962, p. 377), and it is interpreted as the great literary movement (Safaei, Bita: 2). In contrast, another group have a negative view toward and disagree with the return flow, and introduce it as a mere emulator movement which has no originality and causes literary decadence. "Such poets are indeed caricatures of poets lived in the fifth and sixth centuries AH" (Shafiee Kadkani, 2016, p.

---

*Date received: 05/11/2019

Date accepted: 05/12/2020

1. **Corresponding author:** Ph.D Student of Persian Language and Literature, University of Shahid Beheshti, Iran. Email: s_rahimian91@yahoo.com

2. Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Letters and Humanities, University of Shahid Beheshti, Iran. Email: ghodrat66@yahoo.com

20). According to some researchers, Isfahan is the origin of literary poetry, and Mushtaq Isfahani and his followers are considered as those members of the Moshtaq Association who pioneered returning to the classic style of masters. However, it is obvious that the movement of returning to the style of those poets following Khorasani and Iraqi were not only the outcome of Isfahan poets' will, but there were other poets who experienced writing poems in the classic style before the members of the Mushtaq Association initiate it. Some poets who followed the Literary Return turned to writing ode poems in Khorasani style, for example, Saba, Qaani, Soroush, and Sheibani are among those poets. Poets such as Mujamar Esfahani, Foroughi Bastami, and Neshat Esfahani turned to the lyricism of the Iraqi style. Some of the poets of the return period, especially those of the first phase, were also under the influence of the Indian poets. (cf. Khatami, 1995, p. 306)

In some way, one can consider neoclassicism as the school of return in Europe, with a glance at the artistic and literary traditions of ancient Greece and Rome in European literature. This literary school emerged as a result of the Renaissance cultural and social flourish and the creation of the humanism idea, which are considered as the most important achievements of the Renaissance. The initial signs of the school of neoclassicism were found in Italy in the fourteenth century AD. Three prominent Italian authors, Dante, Petrarca, and Boccaccio, took consideration of the ancient Greek literature, on some grounds, however, this movement failed to continue flourishing there. Some reasons for the failure of neoclassicism extension in Italy include issues such as the lack of literary centers and coteries and the lack of theoretical foundation, occupation of this country by Spain (which has more medieval civilization), and rising of the inquisition by governors, weak economic status and subsequent production of literary and artistic works in pursue of material objectives and less attention to the aesthetic principles for producing works. On the other hand, in France, especially from 1643 to 1715 AD, "due to the well-established tradition of neoclassicism in this country and the absolute political superiority of France in Europe" it flourished and reached its highest evolution point, resulting in brilliant works. The extension of this school in France and the creation of prominent literary and theoretical masterpieces in this country led to the study of French classicism or neoclassicism to be considered as studying European neoclassicism. The school then extended from France to England,

Germany, and other European countries. The neoclassicist poets and scholars believed that "the ancient times in Greece and Rome were prosperous, successful, and very accomplished, additionally they claimed "our time, after thousand years of barbarism, is triumphant, civilized and accomplished, thereby we are the most truly descendants and the rightful heirs of the classical era"(Priestley, 1977, p. 64). Thus, they sought to extract the rules and principles included in those kinds of literature via examining the outstanding classical works of Greece and Rome and tried to introduce it as a guidance for neoclassical authors and poets. Boileau is one of the first theorists who provided the theoretical foundations of this school through publishing *The art of poetry*. The school of neoclassicism has its own rules and principles that the principle of following intellect might be considered as the most important component. While there are different opinions about those neoclassical works following intellect. Shamisa interprets the rationalism of this school as good sense or common sense that its rules are commonly accepted (cf. Shamisa, 2011, p. 47). Milene is one of those authors who generally considers the neoclassicism era as a period in which rationalism predominates over emotions, he believes that neoclassical scholars such as the Greeks have the opinion that emotions disturb the balance of the social system and human relations, by contrast, intellect stabilizes them. (cf. Millen, 2017, p. 246 -247). Accordingly, some criticized this principle and conceived it in opposition to the spirit of literature and literary works, which provide the necessary atmosphere for flourishing mental feelings. In contrast, Wellek rejects critics and states that "so far any reliable critics have believed that artistic expressions are limited to a process of self-conscious reason. Some elements such as the genius, inspiration, and passion of the poets are inseparable parts of the art of poetry in the Renaissance period. These critics believed in the rational theory of poetry, however, didn't consider poetry as an unconscious process. Indeed, in their view, imagination needs reason as a guiding and a deterrent factor" (Wellek, 1994, p. 50-51). Another group of researchers have rejected the claim of mere rationalism of this period and believe that although the 17th century is the age of attention and even faith in the intellect, it is also a period that compromises with the mood of analysis, and notice to the emotions and passion (cf. Seyed Hosseini, 2015, pp. 105 - 106; Nazari, 2011, pp. 21 -23). Another feature of neoclassical works is holism. The aim of these works is to

discover and represent a typical human being, not an extensional human being; thereby, all fields from ethics to education and politics, go along with holism. Other components of neoclassical works are the imitation of nature, or according to Shamisa, description of characteristics of human beings, the principle of being moral and instructive, perspicuity and brevity, representation of the truth, the rule of three unities, that is, "unity of time, unity of place, and unity of subject". Writers including Racine, Moliere, Ben Jonson, Dryden, Pope, Lessing, and Alfieri are prominent neoclassical authors.

2. Methodology

The Literary Return Movement in Iran is analogous to the school of neoclassicism in Europe with respect to their nature in referring to the great works of the brilliant literary periods. However, the former did not achieve success as great as the latter, which was so successful in the evolving process of European literature by using the works of classic masters. This paper aims to study and examine the contexts and conditions which caused the formation of the two aforementioned literary movements through a comparative approach. In this way, we contrast them to identify the reasons leading to their success or failure in the direction of literary evolution and renaissance.

3. Discussion

According to the poets of the Return Movement, the decline of Persian poetry happened in the Safavid era, in their view, it was true especially about the second and third generation of Indian style poets, who had decreased the Persian poetry to raillery, imagery enigmas, and production of precious contents. They sought to free Persian poetry from this platitude and finally found the solution to return to the classic style. However, returning to classic style, and modeling classic Persian poetry developed in a way that neither created persistent and outstanding literary, nor developed new schools and literary movements. Eventually, it remained a mere imitation of old

filatures. It seems that the poets of the return movement were only able to understand the crisis, but they failed to provide a true and effective solution. As a result, the crisis of mere imitation of the classic works, without any consideration to the efficiency of this modeling for the literature of that time aggravated the crisis of degeneracy and platitude of the poetry in the Safavid period. The main goal of the poets of this period was to bring back the original identity of Persian poetry that existed prior to the Indian style and to prevent the growing trend of poetry language towards platitude. The return movement, however, was not only limited to the language, but it made a return to the 4th and 5th centuries AH in terms of time and thoughts. In order to make their poetry more similar to the poems of the Qaznavi and Saljuqi periods, these poets tried to get distance from the prevalent language of the day, as well as the issues of that time, so they included the thoughts of imitated periods in their poems. The mere imitation of the poems and poetic contents of classic poets is sometimes so monotonous that even the poets of the return movement themselves acknowledge it. On the contrary, the writers of the neoclassical school of Europe have taken the approach of returning to the impressive works of classic poets.

However, taking consideration to the principle of return in this school is accompanied with an effort to identify and establish the theoretical foundation and innovation, even it leads to new literary movements. Fundamentally, this school writers' goal is not referring to the past works, but they consider it as a strategy. In fact, they seek to see the present situation in the past and evolve it. The neoclassical authors do not limit and confine themselves to prevalent thoughts of the classical period, rather they try to make their works correspond to the ideas of their own time. Accordingly, many works of neoclassicism, Greek epics and myths have been revived in a way that reflect the issues and events of 17th and 18th century in Europe. "One might be fond of the past without cutting their feelings with present. A

strong awareness of the past could strengthen the present." (Dilthey, 2015, p. 58)

4. Conclusion

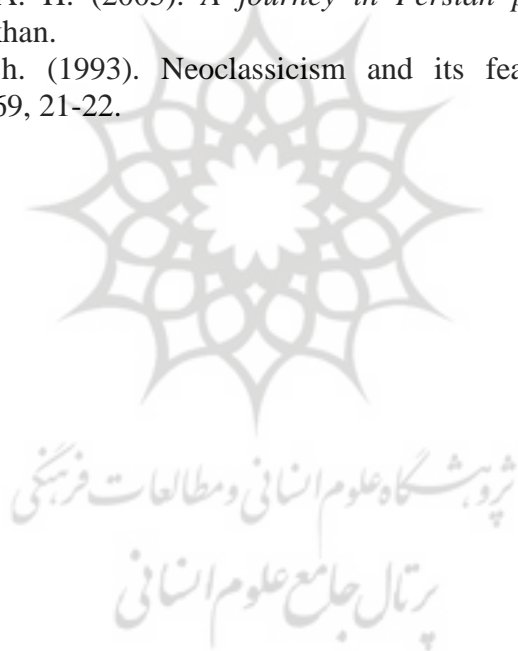
Examining the produced works in Iranian Literary Return period reveals that the idea of Iranian poets of the Literary Return Movement that the traditional style is able to free Persian poetry from the decline of Safavi poetry did not succeed. The efforts of these poets were useful in decreasing some unfavorable elements of the Indian style, but it did not result in a favored evolving trend in Persian literature. Thereby, they created poems without originality and disproportionate to the requirements of their new period. Such failure originates from the lack of strong epistemological support and the decline of thinking that had bothered Iranian society since previous times due to the political and social turbulence. On the other hand, neoclassicist authors, due to their appropriate cultural condition, the systematic structure of thinking, and the integration and cohesion of all cultural and social entities, took steps towards evolution and eventually achieved independence in their style. Their works did not remain only as mere imitations, but by establishing a strong theoretical foundation, they created outstanding examples of poems in line with the relevant aspirations and plans of the Renaissance, which were in accordance with the principle of humanism and the spirit of their time. In fact, neoclassicism emerged in Europe in the 16th century. Contrary to the Iranian Return Movement, it resulted in a new and dynamic literary movement and even played a role as an intermediary loop for subsequent schools including romanticism.

Keywords: Literary return, Neoclassicism, Literary decline, Renaissance

References [In Persian]:

- Arainpour, Y. (1993). *From Saba to Nima* (5th ed.). Tehran: Zavar.
- Bahar, M. T. (2009). *Stylism: The history of Persian prose evolution* (10th ed.). Tehran: Zavar.
- Dilthey, W. (2015). *Poem and experience* (1st ed., M. Sanei Dareh Bidi, Trans.). Tehran: Qoqnous.
- Friedrich, W. P., & Mellon, D. H. (2009). *Outlook of Western comparative literature* (1st ed., N. Parvini, Trans.). Tehran: Sokhan.
- Hosseini, M. (2017). *World literary schools* (1st ed.). Tehran: Fatemi.
- Khatami, A. (1995). *A study of prose and the order of the literary return period* (1st ed.). Tehran: Paya Cultural and Publishing Institute.
- Milne, I. (2017). *Literary movements* (1st ed., M. T. Faramarzi, Trans.). Tehran: Kavosh Pardaz.
- Nazari, Z. (2011). A prelude to literary approaches and schools, *Monthly Journal of literature*, 170- 171, 21-23.
- Parham, S. (1981). *Realism and anti-realism in literature* (6th ed.). Tehran: Agah.
- Parsanasab, M. (2011). *Sociology of Persian literature from the beginning to 1978* (2nd ed.). Tehran: Samt.
- Priestley, J. B. (1977). *A look at Western literature* (2nd ed., I. Younesi, Trans.). Tehran: Sepehr Printing House.
- Rezazadeh Shafaq, S. (2018). *History of Iranian literature for high schools*. Tehran: Amirkabir.
- Safa, Z. A. (2000). *History of Iranian literature* (2nd ed., Summarized by M. Torabi). Tehran: Ferdows.
- Safaei, I. (n.d.). *Iranian literary movement in the Qajar era* (2nd ed.). Tehran: Ibn Sina Bookstore Publications.
- Secertan, D. (2001). *Classicism* (2nd ed., H. Afshar, Trans.). Tehran: Markaz.
- Sepahbodi, I. (1950). *History of French literature* (1st ed.). Tehran: Tehran University.
- Servat, M. (2011). *Familiarity with literary schools* (3rd ed.). Tehran: Elm.
- Seyed Hosseini, R. (2015). *Literary schools* (20th ed.). Tehran: Negah.
- Shafiee Kadkani, M. R. (2016). *Persian poetry periods* (1st ed.). Tehran: Sokhan.
- Shamisa, S. (2002). *Stylistics of poetry* (1st ed.). Tehran: Ferdows.

- Shamisa, S. (2011). *Literary school* (12st ed.). Tehran: Qatreh
- Shams Langroudi, M. T. (1997). *School of return*. Tehran: Markaz.
- Shaygan, D. (1999). *Asia against the West* (3rd ed.). Tehran: Amirkabir.
- Tabatabai, S. J. (2004). *The decline of political thought in Iran* (1st ed.). Tehran: Kavir.
- Vahida, F. (2015). *Sociology in Persian literature* (1st ed.). Tehran: Samt.
- Wellek, R. (1994). *New criticism history* (S. Arbab Shirani, Trans.). Tehran: Niloufar.
- Zarrinkoob, A. H. (1996). *From Iran's literary past* (1st ed.). Tehran: Al-Huda.
- Zarrinkoob, A. H. (2005). *A journey in Persian poetry* (1st ed.). Tehran: Sokhan.
- Zarshenas, Sh. (1993). Neoclassicism and its features. *Fictional Literature*, 69, 21-22.

نشریه ادبیات تطبیقی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال دوازدهم، شماره بیست و سوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۹

بررسی تحلیلی و تطبیقی بازگشت ادبی ایران و مکتب نئوکلاسیسیم اروپا*

آرام رحیمیان (نویسنده مسئول)^۱

قدرت الله طاهری^۲

چکیده

محور اصلی این پژوهش، بحث بازگشت ادبی ایران و مقایسه آن با مکتب نئوکلاسیسیم (Neoclassicism) اروپاست. تتبع شاعران ایرانی از شیوه شاعران سبک خراسانی و عراقی که از نیمه دوم سده دوازدهم آغاز شد و تا اوائل سده چهاردهم ادامه یافت، بازگشت ادبی نام گذاری شد. نئوکلاسیسیم نیز نوعی رویکرد در تاریخ ادب اروپاست که ادیبان تحت تأثیر آثار فاخر کلاسیک یونان و روم به خلق آثار می پردازند. نخستین نشانه های نئوکلاسیسیم در ایتالیا (۱۴م) دیده شد؛ اما دوران نضج آن در فرانسه (۱۷م) است و تا سده هجدهم میلادی دوران اوج خود را سپری کرد. از آنجاکه هر دو جنبش ادبی به نوعی بازگشت به گذشته است، برآنیم به این پرسش پاسخ دهیم که چرا بازگشت ادبی ایران به ایجاد سبکی نو مانند مکتب نئوکلاسیسیم منجر نشد. با بررسی های صورت گرفته در نمونه های شعری بازگشت ادبی و نئوکلاسیک درمی یابیم از عوامل مهم در موفقیت یا عدم موفقیت دو جنبش مذکور در نوزایی و خلق آثار متفاوت نسبت به آثار گذشته، تفاوت در موقعیت فکری، فرهنگی و اجتماعی است. شاعران بازگشت ادبی ایران به دلیل فقدان پشتوانه معرفت شناسانه قوی، زوال اندیشه فلسفی، نبود مراکز ادبی جهت دهنده و رعب و وحشت در برابر هجوم تمدن غرب در نسل پایانی این شاعران در تحول و نوزایی شعر به موفقیت

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۸/۰۷/۱۴

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۹/۰۹/۱۵

(DOI): 10.22103/jcl.2021.14811.2942

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. ایمیل:

s_rahimian91@yahoo.com

۲. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

ایمیل: ghodrat66@yahoo.com

چشمگیری نائل نشدند، اما نویسندگان دوره نئو کلاسیک با بهره‌مندی از ساختار نظام اندیشه‌مند و تغییر در تمام نهادهای مرتبط فرهنگی و اجتماعی به استقلال سبک و نوزایی دست یافتند.

واژه‌های کلیدی: بازگشت ادبی، نئو کلاسیسیسم، انحطاط ادبی، نوزایی

۱. مقدمه

درباره زمان پیدایش اندیشه بازگشت ادبی ایران آرا متفاوت است. صفایی طرح «این نهضت بزرگ ادبی» را پیشتر از زمان قاجار، یعنی زمان کریم‌خان زند، در انجمن ادبی اصفهان می‌داند (ر.ک: صفائی، بی تا: ۲). عده‌ای همچون شمیسا و آرین‌پور آغاز آن را اواخر دوره افشاریه می‌دانند: «جنبش بازگشت نیمه دوم سده دوازدهم یعنی از اواخر دوره افشاریه پدیدار شد و در عهد کریم‌خان توسعه یافت اما رواج اصلی و اشاعه کامل آن از زمان فتحعلی شاه قاجار به بعد است» (شمیسا، ۱۳۸۱: ۳۰۶)؛ «در نیمه دوم سده دوازدهم - اواخر دوره افشارها و کمی پیش از آنکه فتحعلی شاه گویندگان و سخنوران را در دربار باشکوه خود گردآورد. ذهن مردم از سبک متکلف دوره مغول و تیموریان و عبارت‌پردازی‌ها و نکته‌سنجی‌های سبک هندی آزرده و ملول گردید و نهضت نسبتاً مهمی در شعر فارسی آغاز شد.» (آرین‌پور، ۱۳۷۲: ۱۳).

گروهی دیگر همچون شمس لنگرودی و زرین کوب آغاز اندیشه بازگشت را دوره صفویه می‌دانند. بازگشت ادبی ایران تحت تأثیر شرایط سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و نارضایتی شاعران از شیوه شاعران سبک هندی ایران به وجود آمد و منتقدان و محققان ادبی درباره آن دیدگاه‌های مختلفی دارند. عده‌ای از محققان و ادیبان از آن به عنوان مکتب بازگشت (لنگرودی، ۱۳۷۵: ۷۶)، رستاخیز یا بازگشت ادبی (بهار، ۱۳۸۸: ۳۱۱)، رنسانس ادبی «ریپکا، ۱۳۹۵: ۵۵۱»، نهضت نوین «رضازاده شفق، ۱۳۴۱: ۳۷۷» و نهضت بزرگ ادبی (صفائی، بی تا: ۲) تعبیر نموده‌اند. در مقابل گروهی دیگر دیدگاهی منفی و مخالف نسبت به جریان بازگشت دارند و آن را جریانی بدون اصالت، مقلد صرف و سبب انحطاط ادبی معرفی می‌کنند. «این شاعران درحقیقت کاریکاتور شعرای سده پنجم و ششم هجری‌اند» (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۵: ۲۰). «حقیقت این است که مکتب بازگشت اصولی نداشت و اصل اصولشان تقلید از روش شاعران برجسته سبک‌های قدیم بود» (شمس لنگرودی، ۱۳۷۶: ۷۶). برخی از محققان، اصفهان را خاستگاه شعر بازگشت و مشتاق اصفهانی و پیروانش در انجمن مشتاق را پیشگام بازگشت به سبک قدما می‌دانند. «شروع این نهضت در اواخر سده دوازدهم هجری و عمده مرکز آن اصفهان بود و از اولین طرفداران آن

سخن‌گوییانی مثل سیدمحمد شعله و میرسیدعلی مشتاق، ... و امثال اینان بودند.» (رضازاده شفق، ۱۳۴۱: ۳۷۷)

اما محقق است که جریان بازگشت به شیوه شاعران سبک خراسانی و عراقی به یک‌باره و تنها محصول اراده شاعران اصفهان نبوده بلکه پیش از اعضای انجمن مشتاق، شاعران دیگری نیز در سرودن شعر به سبک قدما طبع آزمایی نمودند.

فکر بازگشت بدون شک در عصر صفویه بی سابقه نبود و آن را به هیچ وجه خلق الساعه و تنها مولود خواست و اراده امثال مشتاق و آذر و هاتف و صباحی نباید پنداشت. در دوره رواج سبک هندی و غلبه طرز وقوع، لاقل در قصیده و مثنوی در نزد علما و حکمای چون میرفندرسکی و میرداماد، که از طریق مطالعه دیوان‌ها و ممارست در اسلوب قدما با طرز قصیده و مثنوی آشنایی حاصل می‌کردند، مورد تقلید و تتبع بود و کسانی مانند امیدی رازی و حکیم شفایی هم که به حکم مایه علمی خویش امکان تتبع در آثار قدما را داشتند، گه‌گاه بر سیل تفنن در پیروی از اسلوب قدما اهتمام می‌کردند. (زرین کوب، ۱۳۷۵: ۴۵۹)

مشهورترین شاعران این نهضت ادبی عبارت‌اند از: میرسیدعلی مشتاق، آذر بیگدلی، سروش اصفهانی، قآنی یغمای جندقی، صبای کاشانی، فروغی بسطامی، مجمر اصفهانی و فتح‌الله‌خان شیبانی. عده‌ای از این شاعران به قصیده‌سرایی سبک خراسانی روی آوردند که از جمله آنها می‌توان از صبا، قآنی، سروش و شیبانی نام برد. شاعرانی چون مجمر اصفهانی، فروغی بسطامی و نشاط اصفهانی به غزل‌سرایی سبک عراقی روی آوردند. برخی از شاعران دوره بازگشت به‌ویژه شاعران دوره اول، از شاعران سبک هندی نیز تأثیر پذیرفته‌اند (ر.ک: خاتمی، ۱۳۷۴: ۳۰۶).

نئوکلاسیسیسم نیز به‌گونه‌ای مکتب بازگشت، با نگاهی به سنن هنری و ادبی یونان و روم باستان در ادب اروپاست. (ر.ک: سکران، ۱۳۸۰: ۵۲، سیدحسینی، ۱۳۹۴: ۸۷، شمیسا، ۱۳۹۰: ۴۳) این مکتب ادبی در پی شکوفایی فرهنگی و اجتماعی رنسانس (Renaissance) و ایجاد تفکر اومانستی (Humanism)، که از مهم‌ترین دستاوردهای رنسانس است، به‌وجود آمد. «تمامی تأثیرات ویژه‌تر نهضت اومانستی بر ادبیات را می‌توان در پوشش یک عنوان واحد، نئوکلاسیسیسم نامید (فردریش و ملون، ۱۳۸۸: ۶۸).

نخستین نشانه‌های مکتب نئوکلاسیسیسم در سده چهاردهم میلادی در ایتالیا دیده شد. سه نویسنده مطرح ایتالیایی یعنی دانته (Dante)، پترارک (Petrarca) و بوکاچو (Boccaccio) به آثار کهن یونان توجه نشان دادند؛ اما بنا به دلایلی نتوانست در آنجا به رشد خود ادامه دهد. فقدان مراکز و محافل ادبی و عدم بنیان نظری، اشغال این کشور به‌وسیله اسپانیا که بیشتر دارای تمدن قرون وسطایی بود و اوج‌گیری تفتیش عقاید ازسوی حاکمان، اوضاع نابسامان اقتصادی و در پی آن خلق آثار ادبی و هنری با هدف

مادی و توجه کمتر به اصول زیبایی‌شناسانه در تولید آثار از جمله دلایل عدم رشد نئوکلاسیسیسم در ایتالیا می‌باشد (ر.ک: سیدحسینی، ۱۳۹۴: ۱۱۶ - ۱۱۷)، اما در فرانسه به‌خصوص از سال ۱۶۴۳ تا ۱۷۱۵ میلادی، «به‌دلیل وجود سنت قدرتمند نئوکلاسیسیسم در این کشور و برتری سیاسی مطلق فرانسه در اروپا» دوران اوج و تکامل خود را سپری نمود و آثار درخشانی عرضه شد. گستردگی این مکتب در فرانسه و خلق شاهکارهای ادبی و نظری تأثیرگذار در این کشور سبب شد که مطالعه نئوکلاسیسیسم اروپا را همان مطالعه کلاسیسیسم یا نئوکلاسیسیسم فرانسه بدانند (ر.ک: سکران، ۱۳۸۰: ۱۶، فردریش و ملون، ۱۳۸۸: ۳۶۸). این مکتب سپس از فرانسه به انگلستان، آلمان و دیگر کشورهای اروپایی راه یافت.

شاعران و ادیبان نئوکلاسیسیسم معتقد بودند که «اعصار یونان و روم باستان کامیاب و موفق و بسیار مهذب بودند، عصر ما نیز پس از هزار سال بربریت، موفق و متمدن و مهذب است، لذا ما اخلاف صدق و وراثت برحق اعصار کلاسیک، در منتهای خود هستیم» (پرستلی، ۲۵۳۶: ۶۴)؛ بنابراین درصدد برآمدن با بررسی آثار کلاسیک فاخر یونان و روم، قواعد و اصول این آثار را استخراج نمایند و آن را راهنمای نویسندگان و شاعران نئوکلاسیک قرار دهند. بوالو (Boileau) از نخستین نظریه‌پردازانی می‌باشد که با انتشار «هنر شعر» خود، مبانی نظری این مکتب را تدوین نمود (ر.ک: شمیسا، ۱۳۹۰: ۴۴-۴۵، سیدحسینی، ۱۳۹۴: ۹۸-۹۹).

مکتب نئوکلاسیسیسم قواعد و اصولی دارد که اصل پیروی از عقل را می‌توان از مهم‌ترین مؤلفه‌های آن به‌شمار آورد. اما درباره پیروی آثار نئوکلاسیک از اصل عقل، آرا مختلف است. شمیسا عقل‌گرایی مدنظر این مکتب را به عقل سلیم یا خردجمعی «CommonSense» تعبیر می‌کند که احکام آن مورد قبول همگان می‌باشد (ر.ک: شمیسا، ۱۳۹۰: ۴۷). عده‌ای چون میلن (Milene) در کل دوره نئوکلاسیسیسم را دوره حکومت خردگرایی بر احساسات می‌داند و معتقد است ادبای نئوکلاسیک همچون یونانیان احساسات را موجب به‌هم‌زدن تعادل و عقل را موجب تثبیت نظام اجتماعی و روابط انسانی می‌دانستند (ر.ک: میلن، ۱۳۹۶: ۲۴۶-۲۴۷)؛ به همین دلیل این اصل مورد انتقاد قرار گرفت و آن را در منافات با روح ادبیات و آثار ادبی دیده‌اند که عرصه پر و بال دادن به احساسات و مطایبات ذهنی است. اما ولک (Wellek) در رد آرای منتقدان می‌گوید:

هیچ منتقد معتبری تاکنون بر این عقیده نبوده است که خود آفرینش هنری منحصر به فرایندی از عقل خودآگاه است. اصطلاحاتی چون نبوغ و الهام و شوریدگی شاعر از اجزای جدانشدنی رساله‌های هنر شاعری در رنسانس است. این منتقدان به نظریه‌ای معقول درباره

شعر معتقد بودند ولی نه به اینکه شعر کاملاً امری معقول است ولی البته به این هم عقیده نداشتند که شعر صرفاً عبارت است از فرایندی ناخودآگاه. آنها معتقد بودند تخیل به عقل در حکم راهنما و عامل بازدارنده نیازمند است. (ولک، ۱۳۷۳: ۵۰ - ۵۱).

برخی دیگر از پژوهشگران ادعای خردگرایی صرف را در این دوره رد کرده‌اند و معتقدند گرچه سده ۱۷ دوران توجه و حتی ایمان به عنصر خرد است، دوران سازش با روحیه تحلیل و توجه به شور و احساسات نیز می‌باشد (ر.ک: سیدحسینی، ۱۳۹۴: ۱۰۵-۱۰۶، نظری، ۱۳۹۰: ۲۱-۲۳). از دیگر ویژگی‌های آثار نئوکلاسیک کلی‌نگری است. هدف این آثار کشف و نمایاندن انسان نوعی است نه انسان مصداقی؛ پس در تمامی حوزه‌ها چه اخلاق، چه آموزش و چه سیاست با کلی‌نگری همراه است. تقلید از طبیعت یا به تعبیر شمیسا محاکات سجایای عالی بشری، اصل اخلاقی و آموزنده‌بودن، وضوح و ایجاز، حقیقت‌نمایی، قانون سه وحدت «زمان، مکان، موضوع» از دیگر مؤلفه‌های آثار نئوکلاسیک است. از نویسندگان مطرح نئوکلاسیسیسم «در فرانسه: کورنی (Corneille)، راسین (Racine)، مولیر (Moliere) و ولتر (Voltaire) ...؛ در انگلستان بن‌جانسن (Ben Jonson)، درایدن (Dryden)، پوپ (Pope)؛ در آلمان: لسینگ (Lessing)، وینکلمن (Winkelman)؛ در ایتالیا: آلفیری (Alfieri) و گلدونی (Goldoni)» را می‌توان نام برد (ر.ک: ثروت، ۱۳۹۰: ۳۳، شمیسا، ۱۳۹۰: ۴۵-۵۱، سیدحسینی، ۱۳۹۴: ۹۹-۱۱۳، حسینی، ۱۳۹۶: ۳۳-۵۳).

۱-۱. شرح و بیان مسئله

بازگشت ادبی در ایران و مکتب نئوکلاسیسم در اروپا از لحاظ نوع ماهیت در رجوع به آثار فاخر دوره‌های درخشان ادبی شباهت بسیاری به هم دارند؛ با این حال، بازگشت ادبی در ایران نتوانست به موفقیتی که مکتب نئوکلاسیسم با بهره‌گیری از آثار قدما در روند تکامل سیر ادبی اروپا دست یافت، نائل شود. هدف از این پژوهش آن است که با رویکرد تطبیقی و به صورت توصیف و تحلیل به بررسی زمینه‌ها و شرایط شکل‌گیری این دو جریان ادبی پردازد و با مقایسه آنها به چرایی موفقیت یا عدم موفقیت این دو جریان در راستای سیر تکاملی و نوزایی ادبی دست یابد.

۱-۲. پیشینه پژوهش

بازگشت ادبی ایران بسیار مورد توجه پژوهشگران و محققان ایرانی است و تاکنون مقالات و کتاب‌های متعددی در این خصوص نوشته شده است. ملک‌الشعراى بهار از نخستین کسانی است که بازگشت ادبی را در مقالات منتشرشده خود در مجله ارمغان و در کتاب سبک‌شناسی مورد بررسی و تحلیل قرار داده است. پس از وی بسیاری از پژوهشگران و ادیبان از جمله ابراهیم صفایی در کتاب *نهضت ادبی ایران در عصر قاجار*؛

رضاده شفق در تاریخ ادبیات ایران؛ یحیی آراین‌پور در *از صبا تا نیما*؛ احمدخانی در پژوهش در نظم و نثر دوره بازگشت؛ عبدالحسین زرین‌کوب در *سیری در شعر فارسی*؛ شفیع کدکنی در *ادوار شعر فارسی*؛ شمس لنگرودی در *مکتب بازگشت* و سیروس شمیسا در *سبک‌شناسی شعر* به‌طور مستقل به بازگشت ادبی ایران پرداخته‌اند. مقالاتی چون «بازگشت ادبی سده دوازدهم» از حسن السادات ناصری؛ «بازگشت ادبی» از منوچهر قدسی؛ «نگاهی به چرایی بازگشت ادبی از منظر نظریه گفتمان فوکو» از خاتمی، امن‌خانی و علی مددی؛ «سبک بازگشت و شعر اصفهان در سده سیزدهم» از حسین مسجدی؛ «نقد و بررسی سبک‌شناسانه شعر دوره بازگشت» از غلامرضا مستعلی پارسا؛ «بازگشت ادبی و مختصات زبانی شعر آن دوره» از دزفولیان و شاملو؛ «جایگاه دوره بازگشت در سبک‌شناسی» از محمودعلی اصغری و «بررسی تطبیقی نهضت بازگشت ادبی با حرکت‌الاحیا» از سهیلا فرهنگی را می‌توان از جمله پژوهش‌هایی نام برد که نویسندگان آن اساس کار خود را بررسی بازگشت ادبی ایران از منظرهای گوناگون قرار داده‌اند.

مطالعه و بررسی مکاتب ادبی جهان از جمله مکتب نئوکلاسیسیسم اروپا نیز از سوی محققان ایرانی بسیار مورد استقبال واقع شده است. کتاب‌هایی چون *تاریخ ادبیات فرانسه عیسی سپهدی*؛ *مکتب‌های ادبی رضا سیدحسینی*؛ *آشنایی با مکتب‌های ادبی منصور ثروت*؛ *مکتب‌های ادبی سیروس شمیسا*؛ *پیش‌درآمدی بر رویکردها و مکتب‌های ادبی شهریار زرنشاس*؛ *مکتب‌ها، سبک‌ها و جنبش‌های ادبی و هنری جهان تا پایان سده بیستم* نظام‌الدین نوری؛ *مکتب‌های ادبی جهان مریم حسینی* و مقالاتی چون مقاله «مکتب کلاسیک و نئوکلاسیسم» منصور ثروت؛ «بررسی و تحلیل کاربرد اصول نئوکلاسیسم در اشعار تقی رفعت» ابوالقاسم رادفر و لیلیا شادمانی؛ «مفهوم تجدد و رویکرد نئوکلاسیک در دیوان پروین اعتصامی» مریم مشرف؛ «پیش‌درآمدی بر رویکردها و مکتب‌های ادبی» زهرا نظری و «نئوکلاسیسم و ویژگی‌های آن» شهریار زرنشاس، این جریان ادبی را مورد بررسی قرار داده‌اند. باوجود بسیاری از پژوهش‌های انجام گرفته درباره بازگشت ادبی ایران و مکتب نئوکلاسیسیسم اروپا از سوی پژوهشگران ایرانی تاکنون درباره مقایسه تطبیقی آنها با یکدیگر به صورت مستقل پژوهشی انجام نگرفته است؛ به‌جز سیروس شمیسا که در کتاب‌های *مکتب‌های ادبی و سبک‌شناسی شعر* به صورت گذرا و مجمل به مقایسه مکتب کلاسیسیسم غرب یا همان نئوکلاسیسیسم با بازگشت ادبی ایران پرداخته است (ر.ک: شمیسا، ۱۳۹۰: ۲۱-۴۴؛ شمیسا، ۱۳۸۱: ۳۲۰).

۱-۳. ضرورت و اهمیت تحقیق

مکتب ادبی نئوکلاسیسیسم و بازگشت ادبی دو جریان مهم در سیر تاریخی مکاتب و جنبش‌های ادبی اروپا و ایران است که باوجود رویکرد یکسان به گذشته دستاورد متفاوتی

دارد. با توجه به اینکه تاکنون تحقیق مستقلی در خصوص عوامل مؤثر در ایجاد این تفاوت‌ها صورت نگرفته است لزوم پرداختن به این امر مهم جلوه می‌کند.

۲. بحث و بررسی

۲-۱. بسترهای سیاسی و اجتماعی پیدایش اندیشه بازگشت ادبی در ایران

ایران پس از یورش مغول و اخلاف آن و همچنین در دوره تسلط تیموریان افزون‌بر اینکه از لحاظ سیاسی یکپارچگی و وحدت ملی خود را از دست داد، از لحاظ فرهنگی نیز «بر اثر تخریب مراکز علمی و فرهنگی، کشتار عالمان و دانشمندان و برانداختن خاندان‌های دوستدار دانش و فرهنگ و ...» (پارسانسب، ۱۳۹۰: ۱۳۰)، دغدغه تربیت و پرورش نسل نخبگان علمی و فرهنگی به ورطه فراموشی سپرده شد و بدین گونه دوره فترت سیاسی، اجتماعی و فرهنگی در تاریخ ایران رقم خورد. روی کار آمدن دولت صفوی با رهاوردهای مثبت این سلسله همچون ایجاد دولت، مذهب و فرهنگ فارسی مرکزی که تاکنون نیز تداوم داشته است، همراه بود. ایران در دوره صفویه به خصوص دوران حکومت شاه عباس دوران شکوه و شکوفایی خود را بار دیگر تجربه نمود و «به کامیابی‌هایی به‌ویژه در عرصه نظامی و سیاسی» نائل شد. به عقیده برخی از محققان «برتری یافتن شمشیرزنان بی‌فرهنگ سرخ‌کلاه و چیرگی عالمان قشری‌ظاهربین، دورانی جدید از تنزل فکری و عقلی و ادبی در ایران پی‌ریزی شد.» (صفا، ۱۳۷۹: ۱۳).

البته انتساب بحران عظیم فکری و فرهنگی که در دوره صفویه گریبان‌گیر جامعه ایران شد به حضور چند عالم دینی و چیرگی نیروی نظامی، کمی دور از ذهن به نظر می‌رسد. موضوع فقر فرهنگی و ادبی در عصر صفویه ریشه در تحولات سیاسی و اجتماعی پیش از این عصر یعنی حمله سراسری مغول و از بین رفتن نهادها و نظام‌های متمرکز علمی و فرهنگی داشت که تبعات آن در دوره صفویه نیز ادامه می‌یابد. سیاست کلی پادشاهان صفوی در پی تقابلی که با نیروی عظیم آل‌عثمان و اعتقادات این قوم یعنی آیین سنت داشتند، بر مدار ترویج مذهب شیعه قرار گرفت و به دانش‌های عقلی و ادبی کمتر توجه شد. با این اوصاف شعر و ادب فاخر درباری از رونق افتاد و اگر شعری برای درباریان سروده می‌شد، در مدح و منقبت اولیای دین و ذکر کرامات ائمه بود (ر.ک: آرین‌پور، ۱۳۷۲: ۷). در این دوره، شعر در میان مردم عامه و اصناف بازار رواج یافت. عده‌ای از شاعران ناراضی از سیاست فرهنگی شاهان صفوی نیز تحت تأثیر دربار پرشکوه و ادب‌پرور گورکانی هند به این پایگاه خارجی رواج شعر فارسی روی آوردند (ر.ک: صفا، ۱۳۷۹: ۳۵؛ شمیسا، ۱۳۸۱: ۲۸۵) و این گونه بود که به تدریج سبک هندی بنیان نهاده شد؛ اما این سبک به مرور زمان «با سست شدن ارکان سلطنت صفوی و فتنه و آشوب افغان و ظهور نادرشاه افشار و دوران

فترت بعد از او با ظهور بعضی از شاعران تنک‌مایه و کم‌ذوق سیر قهقرایی در پیش گرفت و شعر فارسی دستخوش زوال و ناخوشایندی گردید» (خاتمی، ۱۳۷۴: ۱۹۷)؛ از سویی پس از حمله افغان‌ها به ایران و تاراج کتابخانه‌ها مقداری از میراث ادبی کشور به دست مردم افتاد و باعث ارتباط مجدد آنها با ادب کهن شد. این عامل بستری مناسب برای پیدایش و رشد اندیشه بازگشت ادبی از سوی شاعران و ناقدان سبک هندی را فراهم آورد. از طرفی استقرار آرامش و امنیت سیاسی و اجتماعی در عصر حکومت تقریباً سی ساله کریم‌خان زند باعث رونق ادب و هنر شد. در این راستا، انجمن‌های ادبی با محوریت بازگشت به سبک قدما تأسیس شد و بسیاری از شاعران سرخورده از سبک هندی و دوستدار سبک قدما به این انجمن‌ها پیوستند.

آغاز به کار حکومت قاجار و علاقه پادشاهان قاجاری به مدح و بازسازی دربار باشکوه دوره غزنوی و سلجوقی رواج مدح‌گویی و شعر فاخر درباری را سبب شد که لازمه آن بازگشت به قالب قصیده بود که در دوره صفویه از رونق افتاده بود (ر.ک: زرین‌کوب، ۱۳۸۴: ۱۶۰). عامل دیگری که می‌توان به‌عنوان زمینه پیدایش اندیشه بازگشت ذکر نمود، اوضاع نابسامان اجتماعی و سیاسی در روزگار حکومت قاجار است. درگیری‌ها و تداوم نادرست شاهان قاجاری چه در عرصه داخلی و چه در عرصه بین‌المللی و اعمال نقش دولت‌های استعماری در ایران باعث تضعیف جامعه و سرخوردگی و یأس مردم شد و جامعه را از حالت پویایی و تکامل به ورطه رکود و ایستایی سوق داد.

در دورانی که هرج و مرج اجتماعی، ناهماهنگی اقتصادی، آشفتگی روح، نابسامانی اندیشه، بیگانگی، حسرت و تنهایی بر همه چیز سایه گسترده است، گذشته بهترین وسیله گریز از غم امروز و فرداست. پس هنرمند به گذشته پناه برد، آن را جایگاه عملی شدن آرزوهای برنیامده خود قرار داد. (پرهام، ۱۳۶۰: ۱۰۹)

تحت تأثیر عوامل ذکرشده، شاعران چاره کار را در رجوع به آثار و شیوه شاعران پرافتخار دوره‌های قبل از مغول دانستند.

۲-۲. بسترهای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی ظهور مکتب ادبی نئوکلاسیسیسم

ظهور نئوکلاسیسیسم و توجه به آثار کلاسیک یونان و روم را می‌توان متأثر از عوامل مختلفی دانست؛ از جمله آنکه با سقوط امپراتوری روم شرقی در سال ۱۴۵۳ میلادی بخشی از دانشمندان و ادیبان، که وارث دو عنصر فرهنگی عربی و یونانی بودند، به غرب اروپا به‌ویژه ایتالیا پناهنده شدند و با خود آثاری یونانی را به ایتالیا بردند. این آثار ترجمه شد و فتح‌باب آشنایی اروپای غربی با میراث فرهنگی یونان شد (ر.ک: سیدحسینی، ۱۳۹۴: ۳۱-۳۳، شمیسا، ۱۳۹۰: ۳۰-۳۱). شکل‌گیری جنبش بزرگ معرفتی، علمی، سیاسی و اجتماعی رنسانس و مجموعه اتفاقات بعد از آن نیز در پیدایش مکتب نئوکلاسیسیسم مؤثر افتاد. از

دستاوردهای رنسانس ایجاد تفکر اومانیستی است که از اساسی ترین مؤلفه‌های آن توجه به آزادی بشر، اعتقاد به کرامت ذاتی انسان و احیای اصالت فرد است. برخلاف آموزه‌های قرون وسطی که تحت تأثیر آباء کلیسا، انسان فاقد اصالت، اراده و تفکر است. اومانیست‌ها با مطالعه ادبیات کهن آن را هم‌سو با اندیشه‌های خود دانستند و «معتقد بودند در سایه مطالعه آثار قدیم می‌توان قدرت معنوی انسانی را رشد داد و او را به صورت انسانی‌تر یعنی مدنی‌تر درآورد» (سیدحسینی، ۱۳۹۴: ۸۸)؛ از این‌رو، ادیبان و سایر نهادهای فرهنگی و اجتماعی پس از رنسانس به آثار کهن یونان و روم به‌عنوان الگوی برتر در جهت تعالی بشر و رهایی از اختناق آباء کلیسا روی آوردند (ر.ک: شمیسا، ۱۳۹۰: ۳۰-۳۶، ثروت، ۱۳۹۰: ۳۵-۳۶).

یکی از انگاره‌های مهم اومانیست‌ها اصل تعقل و ستایش خرد است که در دوره رنسانس بسیار مورد توجه واقع شد. آنها اعتقاد داشتند «یونان وطن خردگرایان و اهل فلسفه تعقلی باستان است. پس چه بهتر که ادبیات خردمندان قدیم مورد عنایت باشد» (ثروت، ۱۳۹۰: ۳۶). عامل دیگر در توجه به آثار کلاسیک فراهم شدن امکان چاپ گسترده متون یونانی و رومی کهن است که در پی آن نویسندگان و شاعران نئوکلاسیسیسم درصدد برآمدند با الگوبرداری از آثار مطرح و تطبیق آن با شرایط فرهنگی و اجتماعی و سیاسی زمان خود به غنای زبان و تعالی آثار ادبی و هنری خود بپردازند.

از لحاظ اجتماعی شکل‌گیری طبقه نوظهور بورژوا (Bourgeoisie) در بافت اجتماعی اروپا را می‌توان عاملی دیگر در روی آوردن به آثار کلاسیک دانست. طبقه‌ای متوسط که بعد از افول کلیسا در اواخر قرون وسطی پدید آمد. در این زمان کلیسا حجیت ندارد و «مقام خود را به‌عنوان یگانه تعیین‌کننده حقیقت و مفسر ارزش‌ها از دست داد و فرد که روح خود را پس از سدها آزاد می‌دید، کرسی سنجش و داوری حقایق را اشغال کرد» (پرهام، ۱۳۶۰: ۲۸). بهترین گزینه برای تربیت این طبقه چنانکه ماتیو آرنولد (Matthew Arnold) پیشنهاد می‌کند، ادبیات و شعری است که از بهترین اذهان تراویده است. «آرنولد از فرهنگ دفاع می‌کند و آرمان یونانی را با افزودن چاشنی مسیحیت دیگر بار مطرح می‌کند» (ولک، ۱۳۷۳: ۲۰۷). درنهایت آشنایی با ادبیات کلاسیک یونان و روم باعث شد انواع کهن ادبی چون حماسه، تراژدی و کمدی مورد توجه قرار گیرد و مکتب نئوکلاسیسیسم بر مبنای آنها پایه‌گذاری شود.

۲-۳. انحطاط یا نوزایی بازگشت ادبی ایران و مکتب نئوکلاسیسیسم

شاعران نهضت بازگشت انحطاط شعر فارسی دوره صفوی به‌ویژه در میان نسل دوم و سوم شاعران سبک هندی که شعر فارسی را به سطح لغزگویی، معما‌بافی تصویرسازانه و مضمون‌پردازی متکلفانه برده بودند، درک کردند. آنها درصدد رهایی شعر فارسی از این

ابتدال برآمدند و در نهایت چاره کار را در بازگشت به سبک قدما دانستند. اما بازگشت به شیوه قدما و الگوبرداری از شعر کهن فارسی به گونه‌ای پیش رفت که نه توانست به تولیدات ادبی ماندگار و برجسته نائل شود، و نه مکاتب و جریان‌های ادبی تازه‌ای بیافریند؛ بلکه در حد تقلید صرف باقی ماند. «زیان نهضت بازگشت این بود که فکر تقلید صرف از قدما را در جامعه رسوخ داد و مقاومت در برابر هر حرکت جدید ادبی را در ذهن فضلا ریشه‌دار کرد.» (شمیسا، ۱۳۸۱: ۳۲۲). شاعران بازگشت، گویی فقط بحران را درک کرده بودند ولی در ارائه راه حل درست و کارساز درماندند. در نتیجه بحران تقلید صرف و کامل از آثار قدما بدون توجه به اصل فایده‌مندی این الگوبرداری به حال ادبیات عصر به بحران ابتدال و انحطاط شعر دوره صفوی افزوده شد.

هدف اصلی شاعران این دوره، بازگرداندن هویت اصیل شعر فارسی پیش از سبک هندی و جلوگیری از روند روبه رشد ابتدال زبان شعر بود؛ اما بازگشت نه تنها در زبان محصور نماند بلکه از نظر زمان و فکر نیز شاهد بازگشت به سده‌های ۴ و ۵ ه.ق. هستیم. این شاعران برای همانندی بیشتر شعر خود با اشعار دوره‌های غزنوی و سلجوقی سعی کردند افزون بر فاصله‌گیری از زبان مرسوم از مسائل روز نیز فاصله بگیرند و افکار دوره‌های مورد تقلید را در شعر خود بیان کنند (ر.ک: وحید، ۱۳۹۴: ۲۸۵، شمیسا، ۱۳۸۱: ۳۱۷). مصداق این سخن را در مقایسه شهنشاه‌نامه صبا با شاهنامه فردوسی می‌توان دید. با خواندن حماسه این شاعر متعلق به دربار فتحعلی شاه قاجار گویی شاعر در سده ۴ و ۵ ق به سر می‌برد و اثر حماسی خود را در آن زمان سروده است. تقلید صرف از اشعار و مضامین شعری قدما گاه آن قدر ملال‌آور می‌شود که خود شاعران بازگشت نیز به آن اذعان می‌کنند. «از جمله میرزا سیدمحمد سحاب فرزند هاتف اصفهانی که از شاعران و مداحان فتحعلی شاه است از جمله شاعرانی است که در شعر خود شرمساری و بیزارای خود را از شعر و شاعری بیان می‌کند.» (آرین پور، ۱۳۷۲: ۳۵).

در مقابل، رویکرد نویسندگان مکتب نئوکلاسیک اروپا نیز بازگشت به آثار فاخر قدما است، اما توجه به اصل بازگشت در این مکتب با تلاش در جهت شناخت و وضع بنیان نظری و نوآوری همراه است و حتی به جریان‌های ادبی تازه‌ای نیز می‌انجامد. اساساً رجوع به گذشته برای نویسندگان این مکتب هدف نبود بلکه استراتژی بود و آنها می‌خواستند وضعیت حال را در گذشته ببینند و آن را تکامل بخشند. «شاعر سعی می‌کند در سایه گذشته عظیم یونانیان زندگی کند و برای زندگی بهتر و خالص‌تری در آینده بکوشد.» (دیلتای، ۱۳۹۴: ۵۸).

از این منظر نئوکلاسیسیسم ادبی اروپا را می‌توان مکتبی با مرکزیت اصل اومانیزم برای بازسازی زمان خویش با نگاه به آثار کهن یونان و روم تعریف نمود. به همین دلیل، با

سبک کلاسیک تفاوت ماهوی و اساسی دارد. «این را نئوکلاسیسم نامیده‌ایم تا آن را از ادبیات کلاسیک یونان و روم باستان متمایز کنیم. به‌راستی نیز علی‌رغم برخی تأثیرپذیری‌ها و پاره‌ای شباهت‌های نئوکلاسیسم که رویکردی ادبی اومانستی و مدرن است با کلاسیسم (Classicism) یونانی و رومی که کاسموسانتریک (Casmoscenter) بوده‌اند، تفاوت تاریخی و فرهنگی و ماهوی دارد.» (زرشناس، ۱۳۷۲: ۲۲).

نویسندگان نئوکلاسیسیسم خود را منحصر و مقید به افکار مرسوم دوره کلاسیک نمی‌کنند، بلکه سعی دارند آثارشان با اندیشه‌های عصر خود مطابقت داشته باشد. آن‌گونه که در بسیاری از آثار نئوکلاسیسیسم، حماسه‌ها و اسطوره‌های یونانی به‌گونه‌ای بازسازی شده‌اند که بتوانند مسائل و حوادث اروپای سده ۱۷ و ۱۸ میلادی را بازتاب دهد. «می‌شود به گذشته علاقه‌مند بود بدون اینکه احساس خود را از زمان حال قطع کرد. آگاهی قوی از گذشته می‌توانست حال را تقویت کند.» (دیلتای، ۱۳۹۴: ۵۸). در «تلماک» اثر «فلن» (Fenelon) نویسنده فرانسوی سده هجدهم میلادی مشاهده می‌شود که باوجود اقتباس از ادیسه هومر (Homer) به مسائل سیاسی زمان خود نیز نگاهی دارد و در آن از طرز حکومت لوئی چهاردهم انتقاد شده است.

۲-۴. علت‌های توفیق و عدم توفیق بازگشت ادبی و مکتب نئوکلاسیسیسم در نوزایی ادبی

توفیق یا عدم توفیق شاعران بازگشت ادبی ایران و مکتب نئوکلاسیسیسم اروپا را در نوآوری و خلق آثار متفاوت نسبت به دوره‌های مورد تتبع آنها را می‌توان در علل بسیاری چون شرایط تاریخی، اوضاع اقتصادی، مناسبات طبقاتی و اجتماعی، نظام اندیشه و فرهنگ جستجو کرد. ما در این مقاله از میان عوامل مورد توجه به دو علت مهم اشاره می‌کنیم.

۲-۴-۱. عوامل اندیشه‌ای و فرهنگی

در ایران پس از حمله مغول و با توجه به تخریب و ازهم‌پاشیدن مراکز عمده تولید اندیشه و فرهنگ، یعنی شهرهایی چون بخارا، سمرقند، غزنین، هرات، طوس، نیشابور، ری و دیگر شهرهای آباد آن روزگار امکان تولید نظام‌های اندیشه و فرهنگ میسر نگردید و در این زمانه عسرت به ناگزیر خردگرایی کم‌رنگ و خردستیزی و تقدیرباوری جانشین آن گردید. «در دوره‌ای که با یورش مغولان آغاز شد با ترکیبی از اندیشه‌های شرعی و عرفانی گوناگون دوره‌ای در خردستیزی آغاز و به سنتی درازآهنگ تبدیل شد.» (طباطبائی، ۱۳۸۳: ۲۳۷). در دوره صفویه نیز گرچه عناصری از فرهنگ ایرانی در قالب گفتمان مذهبی تشیع، یعنی نظریه ایرانشهری بازتولید شد (ر.ک: شایگان، ۱۳۷۸: ۱۸۹-۱۹۰)، ولی به دلیل فاصله معنادار ادب و فرهنگ از گفتمان‌های سیاسی، اثرات ملموس و پایداری بر شعر و شاعری نگذاشت. نهضت بازگشت که از نیمه دوم سده ۱۲ ق در ایران آغاز شد، هم‌زمان

است با عصر روشنگری اروپا (سده ۱۸ و ۱۹م) که اروپا دوره تجدد و خردگرایی و روابط سیاسی در جهت منافع خود را تجربه می‌کند و در این سوی جهان «ایران زمین در وسوسه تجدد در برخی دهه‌های این دوره اما زاینده فرهنگ و تمدن خود را بر باد فنا داده است.» (طباطبائی، ۱۳۸۳: ۳۷۳). این زوال و آشفتگی خود را در تمامی عرصه‌های فرهنگی وابسته به تفکر از جمله ادبیات نیز نشان می‌دهد. در نتیجه نهضت بازگشت که متعلق به این دوران است، بدون پشتوانه فکری و فلسفی آغاز به کار می‌کند و به تبع آن از تولید اندیشه نو و ابداع بازمی‌ماند و دچار انحطاط می‌گردد.» (ر.ک: همان: ۳۶۳).

اگرچه امکان داشت این انحطاط و زوال اندیشه از سوی برخی درک شود، ولی به علت خلأ اندیشه نظام‌مند و فقر فرهنگی رفع این انحطاط نیز دور از دسترس به نظر می‌رسد. نهضت بازگشت نیز این انحطاط را درک نمود ولی در حل این مشکل دچار شکست شد، چون اندیشه جدیدی که سبب خلاقیت و نوزایی شود، با خود همراه ندارد:

باتوجه به آنچه درباره زوال اندیشه گفته شده است، تردید نمی‌توان کرد که حتی اگر آگاهی از وضعیت انحطاط ایران هم می‌توانست به وجود آید، اما لاجرم بسط آن به مثابه اندیشه‌ای نظام‌مند و دارای انسجام با تکیه بر ابزارهای اندیشه ایرانی امکان‌پذیر نمی‌شد؛ از این رو، آگاهی از وضعیت انحطاط تاریخی ایران و زوال اندیشه نتوانست از احساس یأسی سطحی فراتر رود که سطح نازل ادبیات سخیف سده‌های دوازدهم و سیزدهم هجری نمود خارجی آن بود. (طباطبائی، ۱۳۸۳: ۴۰۲)

عامل مهم دیگر در عدم نوزایی شعر دوره بازگشت سیاست فرهنگی است که شاهان قاجار در پیش گرفتند. باروی کارآمدن شاهان قاجار و تلاش برای احیای شکوه دربار، سیر شعر و ادب عصر به گونه‌ای رقم خورد که شعر درباری و مدحی و ادبیات سفارشی نتیجه آن شد. شاعران این دوره برای دریافت صله و کسب وجهه، بدون توجه به نیاز فرهنگی و اجتماعی عصر، به صورت کاملاً ناآگاهانه به تقلید از اشعار شاعران متقدم پرداختند که نتیجه آن چیزی جز شعر کاملاً تقلیدی در تمام سطوح و بدون خلاقیت هنری و ادبی است. اما مکتب نئوکلاسیسیسم در حین اقتباس و الگوبرداری از آثار قدما به تولید آثار متنوع، متفاوت و درخشانی نائل می‌شود. علت این امر را در برخورداری این مکتب از پشتوانه اندیشه فلسفی نظام‌مند و وجود ریشه‌های قوی معرفت‌شناسانه متأثر از رنسانس و فرهنگ غنی یونانی باید دانست (ر.ک: ثروت، ۱۳۹۰: ۳۴). این مکتب اروپایی، مکتبی کاملاً خردگرا و نظام‌مند است که با همین مؤلفه پشتوانه نظری قوی برای رجوع به گذشته پدید می‌آید. نئوکلاسیک‌هایی چون رنسار، دوبله و بوالو در ابتدا سعی نمودند با مطالعه آثار کهن به بنیان نظری درست دست یابند و سپس به‌طور آگاهانه به آفرینش ادبی مشغول شوند.» رابطه فلسفه و ادبیات نیز در دوره نئوکلاسیک دارای اهمیت زیادی است؛

به گونه‌ای که می‌توان گفت: این مکتب به دلیل همین ارتباط تنگاتنگ از جامع‌ترین مجموعه نظریه‌ها و اصول ادبی در طول مکاتب ادبی اروپا برخوردار شد.

رویکرد ادبی نئوکلاسیسم بیش از هر رویکرد ادبی دیگر و به گونه‌ای مستقیم و صریح و بی‌واسطه، از فلسفه دکارتی و عقل‌گرایی آن ملهم گردیده است و به لحاظ زمانی نیز دوران نئوکلاسیسم از (۱۶۴۰م تا ۱۷۶۰م) روزگار سیطره صریح و گسترده دکارت (Descartes)، اسپینوزا (Spinoza)، لایبنیتز (Leibniz) و مالبرانث (Malebranche) رابطه فلسفه و ادبیات در دوره نئوکلاسیک دارای اهمیت زیادی بوده است. یعنی پیروان یا شارحان و شاگردان معتقد به راسیونالیسم (Rationalism) خاص دکارتی به وجود آمده است.

(زرشناس، ۱۳۷۲: ۲۱؛ فردریش و ملون، ۱۳۸۸: ۳۱۳)

ازسویی تحول در مکتب ادبی نئوکلاسیسیسم در راستای تحول سایر مظاهر فرهنگی همچون دستگاه وعظ، خطابه و اخلاق و بر مبنای خرد گام برمی‌دارد. برخلاف آن، بازگشت ادبی ایران بی‌ارتباط با سایر نهادهای فرهنگی و اجتماعی در مسیر تحول گام برمی‌دارد و تصور می‌کند بدون توجه و سازواری با نهادهای دیگر می‌تواند به موفقیت دست یابد. مصداق هم‌سویی تحولات ادبی با دیگر نهادهای فرهنگی در مکتب نئوکلاسیسیسم فرانسه مشاهده می‌شود؛ به گونه‌ای که افزون‌بر نمایشنامه‌نویسان و شاعران کشیشی چون فنلن (Fenelon) یا کشیش و واعظی چون بوسوئه (Bossuet) آثاری تولید می‌کنند و تعلیماتی ارائه می‌دهند که همسو با مؤلفه‌های نئوکلاسیسیسم است. «بوسوئه خطیب موعظه را وظیفه مقدسی می‌داند و عقیده دارد که برای تحکیم مبانی اخلاق باید راجع به اصول مذهب موعظه نمود؛ یعنی باید ایمان شخص را به وسیله تأثیر راسخ نمود ولی به نیروی عقل بر دل‌ها نفوذ کرد» (سپهدی، ۱۳۲۹: ۹۵).

۲-۴-۲. عوامل سیاسی و اجتماعی

از نظر سیاسی و اجتماعی نیز اوضاع ایران نابسامان است. ایران پس از مرگ شاه‌عباس صفوی در زمان جانشینان بی‌خرد وی، عرصه تاخت‌وتاز و درگیری‌ها و بی‌نظمی‌های داخلی شد. «نتیجه منطقی این فسادها و تباهی‌ها آن گشت که دولتی با آن‌همه شکوه و قدرت با حمله قومی ناتوان و بی‌بهره از سازوسامان جنگ یعنی افغانان غلجایی و ابدالی بدان آسانی از میان‌برود» (صفا، ۱۳۷۹: ۲۳) و در پی آن ساختار فرهنگ و تمدن دچار اضمحلال گردید.

جنگ و درگیری با کشورهای مهاجم و نفوذ بیگانگان استعمارگر به دلیل سوءتدبیر شاهان قاجاری نیز باعث تضعیف جامعه، سرخوردگی و یأس مردم شد و جامعه را از پویایی و نوزایی به ورطه رکود و ایستایی سوق داد، اما در اروپا با شکل‌گیری جنبش بزرگ سیاسی و اجتماعی و فرهنگی رنسانس و رهایی از فشار و رکود دوره قرون وسطی

اوضاع سیاسی و اجتماعی نیز سامان می‌یابد و به تبع آن زمینه برای تعالی اندیشه و آفرینش‌های ادبی و هنری فراهم می‌شود.

با این اوصافی که برشمردیم، می‌بینیم که شاعران بازگشت ادبی علی‌رغم تلاش برای تغییر سبک شعری با رجوع به آثار فاخر قدما موفق به ایجاد سبک نشدند. آنها نه تنها نتوانستند به پایگاه جدیدی در عرصه شعر فارسی دست یابند بلکه به گفته بعضی از محققان حتی نتوانستند به جایگاه برترین شاعران سبک هندی دست یابند.

حقیقت این‌گونه است که هیچ‌یک از نامداران رستاخیز ادبی چون مشتاق و هاتف و عاشق و صباحی و آذر و محمد و صبا و امثال ایشان در شاعری به پایه صائب و عرفی و نظیری و طالب و کلیم نرسیده‌اند و به جز در بعضی از آثار انگشت‌شمار خود، قبول عامه نیافته‌اند. (خاتمی، ۱۳۷۴: ۲۰۲)

۳. نتیجه‌گیری

با بررسی آثار دوره بازگشت ادبی ایران و آثار مکتب نئوکلاسیسیسم درمی‌یابیم چاره‌اندیشی شاعران بازگشت ادبی ایران در پیروی از سبک کهن برای رهایی شعر فارسی از انحطاط شعر عصر صفوی راه به جایی نبرد. تلاش این شاعران در دفع برخی کج‌ذوقی‌های سبک هندی مفید واقع شد ولی به جریانی رو به کمال و مقبول ادب فارسی منتهی نشد. شعری فاقد اصالت و نامتناسب با اقتضائات عصر جدید خلق شد. علت این ناکامی نبود پشوانه معرفت‌شناسانه قوی و زوال اندیشه است که از دوره‌های قبل با توجه به آشفتگی‌های سیاسی و اجتماعی گریبان‌گیر جامعه ایران شد؛ در حالی که نئوکلاسیک‌ها با برخورداری از موقعیت مناسب فرهنگی، ساختار نظام‌مند اندیشه و یکپارچگی و انسجام تمام نهادهای فرهنگی و اجتماعی در راه تغییر گام برداشتند و در پی آن به استقلال سبکی دست یافتند. آثار آنها نه تنها در حد تقلید صرف باقی نماند بلکه با وجود بنیان نظری قوی نمونه‌های برجسته‌ای در راستای اهداف و برنامه‌های رنسانس، اصل اومانیزم و متناسب با روح عصر خلق گردید. در واقع نئوکلاسیسیسم که از سده شانزدهم میلادی در اروپا آغاز شد، برخلاف نهضت بازگشت ایران به جنبش ادبی جدید و پویا منجر شد و حتی حلقه واسطی برای مکتب‌های بعدی از جمله رمانتیسم شد.

کتابنامه

- آراین پور، یحیی. (۱۳۷۲). *از صبا تا نیما*. چاپ پنجم. تهران: زوآر.
- بهار، محمد تقی. (۱۳۸۸). *سبک‌شناسی یا تاریخ تطوّر نثر فارسی*. چاپ دهم. تهران: زوآر.

- پارسانسب، محمد. (۱۳۹۰). *جامعه‌شناسی ادبیات فارسی از آغاز تا سال ۱۳۵۷*. چاپ دوم. تهران: سمت.
- پرهام، سیروس. (۱۳۶۰). *رنالیسم و ضدرنالیسم در ادبیات*. چاپ ششم. تهران: آگاه.
- پریستلی، جی. بی. (۲۵۳۶). *سیری در ادبیات غرب*. ترجمه ابراهیم یونسی. چاپ دوم. تهران: چاپخانه سپهر.
- ثروت، منصور. (۱۳۹۰). *آشنایی با مکتب‌های ادبی*. چاپ سوم. تهران: علم.
- حسینی، مریم. (۱۳۹۶). *مکتب‌های ادبی جهان*. چاپ اول. تهران: فاطمی.
- خاتمی، احمد. (۱۳۷۴). *پژوهش در نثر و نظم دوره بازگشت*. چاپ اول. تهران: مؤسسه فرهنگی و انتشاراتی پایا.
- دیلتای، ویلهلم. (۱۳۹۴). *شعر و تجربه*. ترجمه منوچهر صانعی دره‌بیدی. چاپ اول. تهران: ققنوس.
- رضازاده شفق، صادق. (۱۳۴۱). *تاریخ ادبیات ایران برای دبیرستانها*. تهران: امیرکبیر.
- زرشناس، شهریار. (۱۳۷۲). «نوکلاسیسم و ویژگی‌های آن». *ادبیات داستانی*. شماره ۶۹، صص ۲۱-۲۲.
- زرین کوب، عبدالحسین. (۱۳۸۴). *سیری در شعر فارسی*. چاپ چهارم. تهران: سخن.
- زرین کوب، عبدالحسین. (۱۳۷۵). *از گذشته ادبی ایران*. چاپ اول. تهران: الهدی.
- سپهبدی، عیسی. (۱۳۲۹). *تاریخ ادبیات فرانسه*. چاپ اول. تهران: دانشگاه تهران.
- سکران، دومینیک. (۱۳۸۰). *کلاسیسیسم*. ترجمه حسن افشار. چاپ دوم. تهران: مرکز.
- سیدحسینی، رضا. (۱۳۹۴). *مکتب‌های ادبی*. چاپ بیستم. تهران: نگاه.
- شایگان، داریوش. (۱۳۷۸). *آسیا در برابر غرب*. چاپ سوم. تهران: امیرکبیر.
- شفیع کدکنی، محمدرضا. (۱۳۹۵). *ادوار شعر فارسی*. چاپ نهم. تهران: سخن.
- شمس لنگرودی، محمدتقی. (۱۳۷۶). *مکتب بازگشت*. تهران: مرکز.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۸۱). *سبک‌شناسی شعر*. چاپ هشتم. تهران: فردوس.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۹۰). *مکتب‌های ادبی*. چاپ دوازدهم. تهران: قطره.
- صفا، ذبیح‌الله. (۱۳۷۹). *تاریخ ادبیات ایران*. تلخیص از محمد ترابی. چاپ دوم. تهران: فردوس.
- صفائی، ابراهیم. (بی تا). *نهضت ادبی ایران در عصر قاجار*. چاپ دوم. تهران: نشریات کتابفروشی ابن سینا.
- طباطبایی، سیدجواد. (۱۳۸۳). *زوال اندیشه سیاسی در ایران*. چاپ اول. تهران: کویر.
- فردریش، ورنرپاول و ملون، دیوید اچ. (۱۳۸۸). *چشم انداز ادبیات تطبیقی غرب*. ترجمه نسرين پروینی. چاپ اول. تهران: سخن.

- میلن، ایرامارک. (۱۳۹۶). *جنبش‌های ادبی*. ترجمه محمدتقی فرامرزی. چاپ اول. تهران: کاوش پرداز.
- نظری، زهرا. (۱۳۹۰). «پیش‌درآمدی بر رویکردها و مکتب‌های ادبی». *کتاب ماه ادبیات*. شماره ۱۷۰ و ۱۷۱، صص ۲۱-۲۳.
- ولک، رنه. (۱۳۷۳). *تاریخ نقد جدید*. ترجمه سعید ارباب شیرانی. تهران: نیلوفر.
- وحید، فریدون. (۱۳۹۴). *جامعه‌شناسی در ادبیات فارسی*. چاپ ششم. تهران: سمت

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی